

ності в молодих лікарів.

На закінчення вважаємо за потрібне ще раз підкреслити, що форми реалізації і проведення роботи повинні мати ініціативний, творчий характер і розроблятися із врахуванням можливостей кафедри, а також індивідуальних здібностей кожного окремого лікаря-інтерна.

Попри те, що багато положень нашої роботи відомі, ряд наших міркувань, можливо, мають дискусійний характер. Враховуючи, що в нинішніх умовах підвищуються вимоги до діяльності лікаря-стоматолога, вважаємо, що обмін досвідом із викладацької роботи може бути корисним і допоможе в справі поліпшення підготовки лікарів-інтернів за фахом «Стоматологія» на післядипломному етапі.

Література

1. Берталанфи Я. Общая теория систем: критический обзор. – Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 41-42.
2. Меерабян А.А. Личность и сознание. – М.: Медицина, 1978. – С. 275.
3. Назаренко Н.В. Мотивація навчання студентів як показник ефективності сучасних педагогічних технологій / Н.В. Назаренко // Проблеми освіти. – 2006. – № 45. – С. 164-167.
4. Айзятупов Р.Ф. Єдина медична система як основа якісної підготовки фахівців на факультеті післядипломної освіти / Р.Ф. Айзятупов, Я.О.Гупало // Український журнал ДВК. – 2002. – № 2. – С. 83-84.
5. Казаков В.М., Талалаєнко А.М., Гаріна М.Г., Каменецький М.С. // Система безперервної методичної освіти (методологія управління). – 1994. – С. 40-41.
6. Спиженко Д.П. О концепции развития высшего медицинского образования в Украине / Д.П. Спиженко // Врачебное дело. – 1991. – № 7. – С. 3-5.
7. Білін П.О. Про основні напрямки реформування вищої освіти і України / П.О. Білін // Вісник Української Академії державного управління. – 2002. – № 11. – С. 150-154.
8. Мілерян В.Є. Методичні основи підготовки і проведення навчальних занять в медичних ВУЗах: [методичний посібник] / В.Є. Мілерян. – К.: Хрещатик, 2003. – С. 80.

УДК: 378+37.014.3+37.014+37.014.5+37.014.3

Рейтмаєр М.Й.

Інтеграція України в Європейський простір вищої освіти. Основні переваги і недоліки. Частина друга: недоліки

Кафедра педіатрії (зав. каф. – д.м.н. А.Б.Волосянко) Івано-Франківського національного медичного університету

Резюме. У статті показана роль глобалізаційних процесів на освітні реформи в Україні, коротко викладені основні передумови виникнення Болонського процесу і створення європейського простору вищої освіти. У першій частині цієї публікації, на основі власного досвіду і даних літератури, висвітлено переваги та позитивні освітні тенденції, які отримала наша держава з часу підписання об'єднаних європейських угод, а в другій – проаналізовано їх реальні та потенційно можливі негативні наслідки.

Ключові слова: глобалізація, Болонський процес, система освіти, переваги, недоліки.

Реальних недоліків Болонській реформі абсолютно не бракує [18]. З цього приводу навіть вже після створеного у 2010 р. Європейського простору вищої освіти (ЄПВО) в широких колах зацікавлених осіб та організацій країн Євро-союзу продовжують точитися гарячі дискусії. Через жорстке неприйняття пропонованих нововведень вони нерідко переростають там у відверті студентські протести чи конфлікти серед професорсько-викладацького складу. Певний негативізм стосовно прийнятих освітніх реформ простежується і в нашій державі. Серед найбільшочіпких в цьому сенсі питань – чи насправді запровадження нових засад вищої освіти в Україні покращить її якість та де знайти засоби для їх успішної

9. Матеріали Всеукраїнської навчально-методичної та науково-практичної конференції: «Особливості лікувально-діагностичного процесу в навчальній клініці». – Полтава, 2003. – С. 40.

Парасюк Г.З.

Последипломный этап практической подготовки врачей-стоматологов, как этап непрерывного профессионального развития

Резюме. В статье обсуждаются вопросы, связанные с особенностями углубленного изучения теоретических знаний, приобретения и совершенствования практических навыков по определенной специальности и подготовка врачей (стоматологов) к самостоятельной профессиональной деятельности.

Авторы особое внимание уделяют диагностике, лечению и профилактике распространенных заболеваний. Внедрение новых компьютерных технологий значительно расширит и улучшит возможность теоретической подготовки врачей-интернов, и повысит вопросы практической подготовки к самостоятельной врачебной работы.

Ключевые слова: врач-стоматолог, врач-интерн, профессиональное развитие, совершенствование практических навыков, практическая подготовка.

Parasyuk G.Z.

The Postdiploma Stage of Practical Training of Dentists, as an Unseparable Phase of Professional Development

Summary. In the article, the questions connected with the peculiarity of theoretical learning, gaining and perfection of practical skills, under a certain speciality and the training of dentists for a separate professional activity, are discussed.

The authors pay special attention to diagnostics, treatment and prophylaxis of the wide-spread diseases. Adoption of new computer technologies will improve and widen the possibility of the theoretical training of interns, and will increase the question of practical training for work without assistance.

Key words: dentist, intern, professional, development, perfection of practical skills, practical training.

Надійшла 29.10.2012 року.

реалізації? На думку автора цієї статті, всі ці процеси відбувалися і відбуваються у нас досить таки поверхнево і косметично. Видається, що причиною цього стало, з одного боку, їх доволі поспішне та багато-де в чому формальне копіювання з декларованого у Болонії візця, а з другого – брак належної інформаційної підготовки суспільства та довершеної науково-обґрунтованої бази про можливість і доцільність таких, дійсно революційних для нас, освітніх новацій. Як наслідок, це призвело до відсутності глибоко продуманого підходу щодо національних особливостей їх імплементації в існуючу, цілком конкурентну тоді з європейськими країнами, систему підготовки вітчизняних кадрів, прорахунків у наявності відповідного матеріального ресурсу і просто моральної готовності українського суспільства до їх повної і свідомої реалізації.

На протигагу нам, ще до середини 90-х років Європа була вже майже повністю готовою до декларованих Болонською угодою подій. Добрим піддрунтям в цьому їй слугували всі попередні інтеграційні зусилля в освітній сфері і здобутий при цьому так необхідний практичний досвід. У результаті, європейським країнам зовсім неважко було перебудувати свої навчальні програми на модульні фрагменти, а

враховуючи легку доступність студентів до солідної і сучасної університетської матеріальної бази, – майже безболісно віддати їм значну частину педагогічного часу для самостійного опрацювання навчального матеріалу. У нашій країні намагання дотриматися цього, як трохи згодом виявилось, далеко не найкращого способу вирішення проблеми порівнюваності змісту і якості вивчених предметів та дипломів (що, здебільшого, є тільки засобом мобільності в давно об'єднаній Європі), стало майже самоціллю і сприймається, та й тепер, на жаль, дуже часто сприймається як рух в «правильному» європейському напрямку. Але ж це далеко не так: за браком реального запровадження інших, більш важливих принципів цієї реформи вона просто втрачає свій внутрішній зміст і наповнення. Непросту ситуацію в цьому плані ускладнює і прийняте нами надзорське правило стосовно обов'язково-успішного складання тестової складової модульних іспитів, що часто змушує студентів до, м'яко кажучи, чисто механічного засвоєння пропонованого навчального матеріалу, не надто замислюючись при цьому над його практичною сутністю. Очевидно, що ця тенденція неминуче призведе до певної формалізації знань та негативно вплине на розвиток творчого потенціалу молодих людей, а з часом – і на їх вміння свідомо і в повному об'ємі використовувати його в повсякденній життєвій практиці.

Іншим фактором, який аж ніяким чином не призводить до зростання освітнього рівня наших студентів, є велика кількість годин, наданих їм для самостійного навчання. Безумовно, з огляду на прийнятий принцип безперервності освіти та отримання відповідних навичок без сторонньої допомоги, правильно знаходити вирішення будь-яких теоретичних чи практичних питань – дуже вагома складова цілісного формування майбутнього спеціаліста. Однак, в силу певних обставин реальна якість самоосвіти у наших умовах залишається дуже низькою. Тут є кілька, поки що майже непереборних, об'єктивних причин. Насамперед, значна об'ємна завантаженість семінарських і практичних занять просто фізично не дозволяє викладачам повною мірою якісно визначити рівень самостійної роботи і провести, якщо це потрібно, певну корекцію отриманих знань: все це значною мірою залишається на відповідні іспити. І мова тут йде зовсім не про всеосяжний контроль навчальної діяльності. Проблема полягає в тому, що велика кількість дисциплінарних тем (а це в середньому до 40%! часу всієї навчальної програми) майже приречені на короткочасне (щоб здати залік) вивчення чи таке ж запам'ятовування правильних відповідей на тестові завдання, які обов'язково повинні бути подані у відповідних базах даних. Окрім того, в багатьох випадках час для самостійного опрацювання предмету взагалі використовується не за призначенням. Частковою причиною цього є не тільки банальне марнотратство, що, безумовно, також має місце, але і дійсно надто велика кількість модулів в одному семестрі, до здачі яких потрібно майже перманентно готуватися. Автор цієї статті неодноразово стикався з фактом неналежної підготовки студентів до планового практичного заняття через здачу в той самий день чергового модуля з якоїсь іншої дисципліни. Що ж тоді можна взагалі говорити про загальну якість самостійної навчання, на яке Болонські стандарти потребують затрати такого значного відсотка часу?

Іншою причиною недостатньо якісного самонавчання студентів є відверто слабка матеріально-технічна база більшості наших вищих навчальних закладів (ВНЗ). Як результат – доступ студентів до сучасних, зручних і легкодоступних наукових баз та лабораторій бажає бути набагато кращим: читальні зали залишаються для них практично єдиним місцем, де вони можуть реально переглянути нові наукові публікації і ознайомитися з фундаментальними роботами на зацікавлені теми. Втім, молоді люди йдуть туди явно неохоче, і, як правило, в разі крайньої необхідності. Можна з прикрасою також зазначити, що в ряді випадків навіть банальний

доступ до Інтернет-ресурсу вимагає від наших студентів цілком певних матеріальних і моральних затрат, як через часткову відсутність персональних засобів для цього, так і відсутність ефективних навичок роботи в цій системі через тривіальне невміння якісно користуватися цим ресурсом або просте незнання електронних адрес авторитетних в науковому світі безкоштовних наукових баз і журналів, що за умов недостатнього матеріального забезпечення може мати у нашій країні вирішальне значення для багатьох студентів. За таких обставин самостійна робота часто-густо зводиться до нехитрого механічного відтворення не завжди якісних рефератів на пропоновану тему, чи, що ще гірше, ознайомлення з таким Інтернет-ресурсом, матеріали якого тільки віддалено нагадують наукові знання.

Ще одним, щоправда, трохи віддаленим підводним каменем від переходу на Болонську систему навчання, є доволі прогнозований відтік кваліфікованих кадрів, підготовлених в українських університетах, в т. ч. і тих, які перебували чи перебувають на бюджетній формі навчання. Встановлені законодавством три роки обов'язкового працевлаштування за цільовими напрямками профільних міністерств не такий вже і великий термін, а кошти, погтрачені державою на здобуття ними вищої професійної освіти, є досить значними. Очевидно, що нам вже зараз необхідно продумувати реальні і дієві заходи стосовно надання молодим спеціалістам вагомих соціально-економічних переваг, щоб хоч би частково зменшити їхнє прагнення до потенційної міграції в інші країни. У цьому сенсі на сьогодні є тільки один реальний стримуючий фактор (дослівно): *«незважаючи на те, що багато українських вузів видають дипломи міжнародного зразка, нашим спеціалістам розраховувати на перспективу за кордоном не доводиться. Для того, щоб документи про освіту котирувались у тій чи іншій країні, необхідна наявність відповідних угод на державному рівні. На сьогодні Україна має такі домовленості лише з деякими країнами СНГ – Азербайджаном, Білорусією, Вірменією, Казахстаном, Узбекистаном, Росією, а також з Естонією, Болгарією, Китаєм, Румунією, Словаччиною і Угорщиною. Для працевлаштування і визнання українських дипломів у цих країнах не вимагається жодних інших підтверджень, не потрібно складати додаткові іспити на профпридатність: достатньо лише надати документ про кваліфікацію спеціаліста. Але для того, щоб визнати наш диплом і зробити кар'єру в Європі чи інших країнах світу, необхідно пройти процес нострифікації. Ця процедура проходить по-різному в кожній конкретній країні. Диплом оцінюється спеціальними комісіями, які аналізують навчальну програму, а також кваліфікацію випускника. Процес цей доволі тривалий і, на жаль, не завжди закінчується позитивним результатом»* [15]. Втім, при політичній волі керівників нашої держави, інтеграція України в Євросоюз може виявитися вже не за горами і тоді наша держава почне масово і практично безповоротно втрачати свій інтелектуальний і професійно-кваліфікований ресурс, ставлячи під пряму загрозу сам факт її майбутнього існування.

Таким чином, прийнята кредитно-модульна система організації навчального процесу в українських реаліях виглядає дещо недосконало і, очевидно, ще потребуватиме певної корекції з повним врахуванням національних інтересів і реальних можливостей держави та ментальних настроїв населення. В цьому сенсі досить гостро висловився ректор Києво-Могилянської академії В. Квіта, який сказав, що до її реалізації ми, по суті, ще не приступали. Свої критичні зауваження щодо реального стану університетської освіти висловлюють й інші відомі вітчизняні фахівці різних професійних напрямків, які прямо причетні до педагогічної діяльності [4, 11]. Вони висловлюють певну стурбованість існуючою тепер системою викладання, відзначаючи, насамперед, внутрішні прорахунки у її інтерпретації і методах реалізації, що, в кінцевому результаті, стає серйозною причиною зни-

ження загального освітнього рівня наших випускників.

Втім, невдоволення цією частиною Болонської реформи висловлюють не тільки українські, але і зарубіжні фахівці [2, 8, 13, 14]. Так, бувший професор теології м. Майнц Маріус Райзер, який покинув свою викладацьку роботу через незгоду з її інтеграцією в німецькі вузи, в інтерв'ю газети *Deutsche Welle* відверто заявив про помітне падіння якості освіти. Він вважає, що мета цієї системи полягає в передачі студентам чітко відфільтрованої інформації, що призводить до обмеження академічної свободи університетів та вкрай негативно відгукнувся щодо великої кількості екзаменів, які приходиться здавати теперішнім студентам, відзначаючи при цьому переваги відкинutoї попередньої моделі навчання Гумбольдта, яка все ж таки дозволяла студентам критично і самостійно розширювати свої знання і давала певну свободу вузам у праві вибору наукових пріоритетів і підходів до методів навчання [2] (до речі, саме ці принципи сповідувала і минула радянська система освіти [9]). В унісон М. Райзеру, свої претензії до Болонських реформ висловлює інший німецький професор, проректор Вищої школи м. Ерфурта Вольф Вагнер. Він відмічає чисто зовнішні атрибути освітніх нововведень в своїй країні, а реальні реформи рекомендує проводити з оглядом на скандинавські країни, в яких добра половина навчального часу віддана практичним заняттям, чітко спрямованих на розвиток індивідуальних можливостей студентів і наданні їм відповідних професійних навичок [5].

Цікаво, що принаймні мовчазна згода з вищезазначеними думками цілком конкретно підкріплюється діями, чи, власне не діями, низки офіційно зацікавлених міністерств і відомств європейських країн. Так, в тій же Німеччині і розташованій поряд Австрії, медичні і юридичні ВНЗ на практиці так і не сприйняли основних принципів Болонської декларації, зокрема, того ж таки переходу на модульний принцип організації навчальних програм і пов'язаного з ним способу контролю рівня отриманих знань [16]. До речі, як свідчать зовсім недавні публікації (2011 р.), ціла низка університетів Німеччини тепер взагалі відмовилась від автоматичного визнання навчальних кредитів закладів освіти з інших країн, а ті, в свою чергу, дуже часто перестали визнавати трьохрічний рівень ступеня бакалавра, здобутого у німецьких ВНЗ, посилаючись на недотримання ними пропонованого Болонською декларацією обов'язкового чотирирічного навчання для його досягнення [17].

До речі, не тільки офіційні установи Німеччини і Австрії, але і відповідні міністерства низки інших європейських країн так чи інакше залишаються стійкими до повного впровадження освітніх Болонських реформ. Безумовно, кредитно-модульну систему навчання було прийнято майже у всіх університетах Євросоюзу, проте зміни, які відбулися в найбільш економічно потужних Великобританії, Франції, Італії (в т.ч., Німеччині), стосувалися переважно структурних показників систем вищої освіти і дуже мало – змісту і методів навчання [10]. Більше того, низка елітарних вузів цих держав, як то, наприклад, Кембриджський університет, Паризький інститут політичних наук, та багато інших, доволі престижних університетських установ, прямо відмовились від участі в Болонському процесі [1]. По суті це означає, що деякі країни Євросоюзу залишили за собою право в подальшому надавати, так би мовити, стару добру “нормальну” освіту, і абсолютно зрозуміло, що можливість її отримати будуть мати далеко не пересічні жителі цих країн. Непрямо, попри всю офіційну риторичку організаторів інтегрованої європейської освіти, це вказує на розуміння ними певної недоскопальності кредитно-модульної системи навчання і не афішоване при цьому намагання розділити її, образно кажучи, на «загальнодоступну» вищу університетську і дійсно, в прямому розумінні цього слова «вищу освіту», яка в переважній більшості призначена для членів сімей політичної та олігархічної еліти. Іншими словами, зазначений факт тільки лишній раз підтверджує тезис про те, що істинною причиною освітніх інтегра-

тивних процесів в Європі слугують чисто прагматично-меркантильні інтереси, покликані в кінцевому підсумку «видавати» тільки спеціаліста, придатного на ринку праці до більш-менш кваліфікованого виконання своїх службових обов'язків. Добре це чи погано – питання риторичне, проте воно абсолютно точно відображає сучасний суспільний устрій і тенденції щодо його подальшого розвитку.

Не дивно, що протестні настрої проти здійснених реформ часто виникають і в студентському середовищі. Цікавим є те, що найбільшого розмаху вони набули саме в країнах Євросоюзу. Генерує їх Європейський союз студентів (*European Students' Union*), який на даний час об'єднує 45 національних союзів з 38 країн (в тому числі, і Українську асоціацію студентського самоврядування) і нараховує близько 11 мільйонів своїх членів. Будучи консультативним учасником Болонського процесу і принципово не заперечуючи проти здійснення нагальних освітніх реформ, організаційний комітет цього об'єднання в своїх регулярних публікаціях, поруч зі схвальними відгуками про їх окремі положення, постійно акцентує увагу на реальних недоліках пропонувананих новацій і вказує на основні причини студентського невдоволення. Вперше це відбулося у травні 2005 р., коли світ побачив другий бюлетень згаданого студентського співтовариства. Його по праву назвали “Чорною книгою Болонського процесу”. У ньому вперше було критично проаналізовано стан вищої освіти в європейських країнах та показано сучасні проблеми студентського життя. Головно, це стосувалося надмірної, на погляд студентів, академічної завантаженості, непомірної для значної частини громадян зростання вартості навчання і майже цілковитої залежності напрямку професійної підготовки у ВНЗ від економічної політики великих промислово-фінансових корпорацій. Це одразу стало причиною значних студентських маніфестацій та заворушень. Ось тільки їх далеко неповний перелік [12]:

- у Німеччині – проти обмежень державного фінансування вищої освіти виступили десятки тисяч студентів у федеральних землях Гессен, Нижня Саксонія, Баварія та більше 100 000 студентів і викладачів в Берліні;
- у Франції – відбулися тисячні марші у багатьох містах країни проти підвищення оплати та жорсткого відбору при вступі;
- в Італії – організовано наметові табори на вулицях за участю тисяч студентів проти комерціалізації освіти;
- в Ірландії – масові маніфестації проти підвищення реєстраційного внеску студентів від \$ 650 до \$ 750 і погіршення якості освіти;
- у Бельгії - 12-тисячний протест в Брюсселі проти пасивної ролі студентів і недостатнього соціального забезпечення, проти нової системи вчених ступенів;
- у Фінляндії - в 11 містах країни пройшли масові протести проти скорочення часу навчання.

Безумовно, кожна з вищеперелічених проблем має свою особливу національну специфіку і пріоритети. Що стосується України, то тут, схоже, вони якимось чином тісно переплелися і поєдналися в єдиний, поки що не розв'язаний вузол. Очевидним на сьогоднішній день є те, що перехід на будь-яку нову систему суспільного життя, в т.ч., таку винятково важливу як освітню, потребує як мінімум двох речей: певної політичної волі, себто прийняття відповідних законодавчих актів, та фінансового забезпечення. І по першому, і по другому питаннях великого поступу вперед у нас немає: по суті, окрім введення зовнішнього незалежного тестування при вступі у ВНЗ, переходу на буквену систему оцінювання і перебудову (а фактично фрагментацію) навчальних дисциплін на модулі в плані реалізації основних засад Болонської угоди, мало що зроблено. Так, до цього часу залишається незрозумілими роль і місце на ринку праці двох-, а тепер і трьохрічної системи навчання, наприклад, які функції в медичних установах повинен виконувати бакалавр медичного ВНЗ, тоді як взагалі в класифікаторі

професій такої посади немає [3] та й чи взагалі цей ступінь буде самодостатнім при виконанні навіть інших професійних обов'язків; як погодити з країнами Євросоюзу положення про атестацію наукових кадрів, формальною вершиною якої після Берлінського саміту 2003 р. став доктор філософії (PhD) з наступною вузькою «хабілітацією» (HD) без проміжного у нас наукового ступеня кандидата наук; як юридично правильно, не порушуючи Конституції України та духу Болонської декларації, реалізувати принцип доступності освіти (мова в цьому випадку йде про навчання в елітних і неелітних ВНЗ; яким чином реально, на основі всеохоплюючих міждержавних договорів та гарантій, ввести в дію декларовану мобільність студентів; і т.д., і т.п.?

На думку автора цієї статті відповіді на всі ці запитання напевно лежать в площині невизначеності майбутніх перспектив взаємовідносин України та країн Євросоюзу. У результаті на сьогодні ми маємо цілком закономірну невідповідність національного законодавства з освітніми стандартами сучасного європейського права з одного боку, а з другого – прогнозоване небажання європейських країн до всеосяжної співпраці, насамперед через міграційні обмеження та занадто високі, як для значної частини наших громадян, грошові застави при бажанні продовжити освіту в закордонних університетах, навіть у рамках програми обміну студентів і викладачів.

З огляду на останню ситуацію явно погіршує недостатнє фінансування нашої освіти. І хоча у 2012 р. у нашій державі відбулися позитивні зміни в цьому напрямку (витрати на освіту у порівнянні з 2011 р. збільшилися на 15,1%, що склало трохи більше 93 млрд. гривень, або 6,1% всього внутрішнього валового продукту [6], однак і ця цифра є недостатньою – по закону вона повинна становити не менше 10% цього показника [7]. Окремо слід зазначити, що ці кошти призначені також і для реалізації спеціальних програм, таких як «шкільний автобус», проведення олімпіад, комп'ютеризації шкіл, дошкільного навчання, тощо. Що стосується вищої освіти, то прямих інвестицій з метою впровадження основних принципів Болонської реформи не передбачено: залишається відкритим питання про відчутні фінансові впливання у побудову сучасної інфраструктури ВНЗ, забезпечення принципу мобільності професорсько-викладацького складу та студентів, вдосконалення і адаптацію соціально-правових норм взаємовідносин між студентами, ВНЗ і роботодавцями. Додає оптимізму тільки передбачуване збільшення заробітної плати викладачам та виділення цільових капіталовкладень і сумі 5,3 млрд. гривень на розвиток фундаментальних наукових досліджень.

Втім, знову ж таки основна проблема, попри нашу значно вищу (принаймні поверхневу) зацікавленість у розвитку інтеграційних процесів, повинна би полягати у стремлінні хоча б частково зберегти свою національну освітню самобутність і самоідентифікацію та намагатися економічними важелями хоч якось обмежити міграцію майбутніх випускників до країн з вищим соціально-економічним розвитком, пам'ятаючи, що саме вони через певний час становитимуть найвагоміший стратегічний ресурс держави. В епоху глобалізації Україна стоїть перед необхідністю вибору оптимальної моделі участі в цьому процесі, а це вимагає чіткого визначення чисто українського шляху розвитку і твердого стратегічного вибору, який, опираючись на холодний прагматизм та національні пріоритети, дозволить їй не стояти

на узбіччі суспільного розвитку і посісти гідне місце у світовому співтоваристві. М. Ганді писав „Я не хочу, щоб мій дім з усіх сторін огортав паркан, і щоб мої вікна були зачинені. Я хочу, щоб вітри культури з усіх боків овітали мій дім. Однак, я не хочу, щоб вітри культури збивали мене з ніг”.

Література

1. Абдыманапов С. Элитное образование как путь к интеграции // Новое поколение. – 2005. – № 31. – С. 12–17.
2. Болонский процесс – академический “Апокалипсис” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/dw/article/0,4244984,00.html>
3. Водопьянова Е. В. Послесловие к Болонской декларации // Современная Европа. – 2006. – № 1. – С. 122–134.
4. Возіанова Ж.І. Про підготовку медичних кадрів, Болонську систему і “кота в мішку” // За матеріалами: Дзеркало тижня Дата публікації: 09.10.2009
5. К Болонскому процессу в Германии отнеслись несерьезно [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/dw/article/0,15308435,00.html>
6. Куліков П.М. Позитиву багато, але потреби перевищують можливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pedpresa.com/blog/petro-kulikov-pozytyvu-bahato-ale-potreby-per-evyschuyut-mozhlyvosti.html>
7. Ніколаєнко С. Як відродити українську освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/YAk_vdroditi_ukranksu_osvtu.html
8. Панюшкин В. Как получить образование в России и не обанкротиться, не сойти с ума, не остаться с носом. // «Новое время». 2007-2008, №22 (68). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://newtimes.ru/magazine/2008/issue068/doc-51205.html>
9. Педагогика. Классическое модели образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://paidagogos.com/?p=764>.
10. Побережська Г.Г. Тенденції розвитку вищої освіти у країнах Західної Європи та України: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / АПН України; Інститут вищої освіти. - К., 2005.
11. Поляков Н.В., Савчук В.С. Болонский процесс в Украине и России: болевые точки // Информационно-Аналитический Портал. – 2009. [Електр. ресурс] – <http://www.ia-centr.ru/expert/4261/>
12. Реалии болонской системы в Европе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.univ.kiev.ua/?act=view&id=1191>
13. Строев Ю.И., Утехин В.И., Цинзерлинг В.А., Чурилов Л.П. Российские традиции медицинского образования и Болонский процесс: об интегрированном преподавании теоретических и клинических дисциплин. / Тезисы доклада международной конференции. – XII-е акад. чтения «Образ-е и наука», 22-23 мая 2006 г., Астана, Казахстан. – Астана. – 2006. – С.148–150.
14. Шмелев А.А., Чурилов Л.П. Под знаком розы и креста. Поиски Панацеи в России // Медицина. XXI век. – 2008. – № 3 (12). – С. 70–83.
15. Щербань Ю.Ю. Педагогика. / Стратегические направления реформирования системы образования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/8_NND_2010/Pedagogica/60606.doc.htm
16. Borleffs J.C.C., Hahn E.G. Medical education in Europe // GMS. Z. Med. Ausbildung. – 2010. – Vol. 27(2): Doc36. Published online 2010 April 22. doi: 10.3205/zma000673.
17. Lemke D. Mourning Bologna [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-flux.com/journal/mourning-bologna/>
18. The Bologna Declaration of 19 June 1999 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bologna-berlin2003.de/pdf/bologna_declaration.pdf

Надійшла 03.09.2012 року.